

12. Схватање „живота после“ у СЗ

Предмет: Старозаветна теологија

доц. др Ненад Божовић

Београд, 10.03.2021.

Литература

- Р. Кубат, „Схватање загробног живота кроз старозаветну историју“, Богословље 1999.
- J. McKenzie, Starozavjetna biblijska teologija, u: Biblijska teologija Starog i Novog zavjeta (prir. M. Zovkić), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1980, 146-225. (пдф на српском страна 62-65)

Структура

- 1. Увод
- 2. Антрополошке претпоставке старозаветне есхатологије
- 3. Схватање живота
- 4. Схватање смрти
- 5. Схватања Египћана и Месопотамљана о загробном животу
- 6. Шеол – место обитавања мртвих
- 7. Идеје о превазилажењу смрти
- 8. Пророштва о васкрсењу

УВОД

- Схватање живота после физичке смрти, код старих Израиљаца, представља једну од најкомпликованијих и најтајанственијих тема из домена старозаветне теологије
- Егзистенцијална тежина теме и дубоке импликације и за савременог човека
- Старозаветна есхатологија је сликовита – одражава митопејско-сликовити начин мишљења, предфилософски мисаони степен (али га не треба поистоветити са митологијом – митопејско-сликовити начин мишљења је форма мишљења, а не садржај вере)

УВОД

- Израилљ је био дубоко укореењен у све мисаоне, религијске, културолошке и политичке токове Древног Оријнта, пре свега Египта и Месопотамије, То се види у свим елементима живота старог Израилља, сем у његовом призивању из којег изниче јеврејски религијски геније, који Израилљ чини изабраним народом
- Нама је данас, са овако дуге историјске дистанце, тешко да схватимо старозавјетног човјека; нарочито његово споро и мукотрпно ослобађање од негативних утицаја тих народа

Антрополошке претпоставке старозаветне есхатологије

- Адам од адамах – земља и енош – слабост
- Мада често наглашава људску пропадљивост и немоћ, Стари завјет схвата човека као врхунац творевине Божије.
- Адамово узимање од праха земаљског показује његову дубоку повезаност с творевином; а његова боголикост узноси га изнад творевине и приближава Богу

Антрополошке претпоставке старозаветне есхатологије

- нефеш – више значења, душа, дах, живот, животност
- старозавјетна антропологија посматра човјека као цјелину, јединствено психофизичко биће - кроз њих се човјек гледа као јединствен, а њиховом разноврсном употребом само се наглашава неки од аспеката човјековог бића.
- Човек је жив само у својој психофизичкој јединствености, не постоји идеја о „преживљавању“ једног дела човека као посебног ентитета
- Уколико би човјек био само тело начињено од праха земаљског, остао би само беживотни леш; а уколико би био само дух без тијела, био би без облика, аморфан, безличан
- Потоња вера у васкрсење извире и из саме библијске антропологије

Схватање живота у СЗ

- хајјим (живот) – подразумева најпре живот између рођења и смрти, овоземаљски живот човека
- живот у Старом завјету није само „гола егзистенција“ или пак пуко постојање (животарење): само постојање, по библијском схватању, још не значи живот.
- Живот није само трајање, него животу припада здравље, благостање и срећа: живот је у вези са светлошћу (Пс 27,1; 36, 9; Јов 4, 20), миром (Пр 3,2), срећом (Понз 8,1; Пр 19, 8), радошћу (1 Цар 4,20), што значи да је постојање живот тек када у себи има пуноћу живљења
- Живот није претпоставка, него суштина свих добара.

Схватање живота у СЗ

- Кроз СЗ живот је вреднован као највеће добро (Пр 3, 16), а стари Израиљац ништа друго није могао да пожели више од срећна живота
- Идеал једног Јеврејина био је, дуг и у благостању проведен живот; рана или изненадна смрт важила је као велика несрећа; схватана је као праведна Божија казна због личних гријехова (Бр 27, 3 Јов 13, 8; Пс 55, 24; Пр 2, 18).
- Писац псалма се жали због краткоће људског живота (Пс 90,10), Јов и Проповедника исто (9, 12; 11, 8), као и Исус син Сирахов (18, 90) није задовољан дужином људског живота, те каже: „Као капља воде у мору, и као зрно пијеска, тако су кратки дани у односу на вјечност“.

Схватање живота у СЗ

- Разлог великој жељи за животом је у највећој мјери то, што су **Јевреји овај земаљски живот схватали као једини истински** - онострани живот за њих, кроз дугу старозавјетну историју, играо је минорну улогу, односно, они у њега дуго нису ни вјеровали. Па пошто задуго нису знали за „живот после“ свом страшној су се борили за „живот пред смрт“, лукаво као праотац Јаков, пожртвовано као Рута, револтирано као Јов, скептично као Проповједник: „и псу живу боље је него мртву лаву“ (9,4).

Смисао живота - радост

- Радост из благодарности за Божија добра је смисао људског живота.
- задатак Израиљца је да с радошћу служи Јахвеа, Бога својег (Понз 28, 47).
- У ранијим периодима се пуноћа живота огледала у изобиљу јела и пића, као и веселости због благостања, а ово је важило нарочито за Соломонове владавине (1 Цар 4,20).

Бог – извор живота, живот – дар од Бога

- Старозаветни Израиљац сматра да све долази из руке Божије „Бог дао, Бог узео, нека је благословено име Господње“ (Јов)
- Читав живот у свим његовим појединостима долази од Бога и стоји под његовим вођством: Јахве управља људске кораке, понекад и наизглед против човјекове воље (Пр 16, 9); Снага и немоћ, глад и ситост, сиромаштво и богатство (Сам 2, 4-7), затим благостање и избјеглиштво (2 Сам 16,11-12)

Удаљавање од Бога као извора живота - смрт

- Обиље живота могуће је остварити само ако човјек стоји у вези са Богом. Ко њега тражи, налази живот (Ам 5, 4. 6.14), јер је он живи Бог (Понз 5, 23; ИНав 3,10; Јер 23, 36), који живи у вјечност (Понз 32, 40; Дан 12,17; Сир 18,1). Јахве је извор живота (Пс 36,9; Јер 2,13); он је тај који убија и оживљује (1 Сам 2, 6).
- Човјеково све веће удаљавање од животодавног извора, све више скраћује живот и води у сигурну пропаст.
- Пост 2-3 – дрво живота је сам Бог (Св. Григорије Ниски, Свети Јован Дамаскин)

Прародитељски грех и смрт

- „Да ли је човјек већ имао бесмртност, те је падом изгубио, или је он тек требао да оствари вјечни живот изабравши прави пут – Бога?“
- Пост 2-3 – дрво живота је сам Бог (Св. Григорије Ниски, Свети Јован Дамаскин)
- Адамов грех састојао у избору погрешног пута. Ослонивши се на сопствене, снаге Адам је изопачио стварност, и у својој гордости изабрао погрешан правац. Смрт значи одступање од Бога, прекид односа с његовим благодатним и животодавним енергијама, а не губљење једног квалитета званог бесмртност. Казна човјекова послије првородног греха била је да у зноју лица свог једе хљеб, који ће морати сам да стекне (Пост 3, 17-19), и прекид непосредног односа са Богом, то јест животом.
- Прародитељи, као што се види из Светог писма, нису умрли окусивши плодове с дрвета познања добра и зла (Пост 3, 6), али одступивши од Бога удаљили су се од извора живота (Пс 36, 9; Јер 1,13), те пошли путем који одступнике води у погибију (Пс 73, 27).

Схватање смрти

- Наспрам живота, као његов корелат и негација, стоји смрт. Сви људи на крају морају да умру (Сир 14,17); то је свеопште правило: „Јер ћемо доиста помријети, и као вода смо која се проспе...“ (2 Сам 14, 14).
- СЗ доживљава смрт као неизбјежну нужност у људском животу. Због тога није трагично када неко сит живота у старости умре (Пост 25,8; 2 Дн 24,1), када у миру буде прибран оцима (Пост 15,15). Смрт Авраама (Пост 25, 3), Јакова (35, 25), или Јова (42,17) не доживљава се као казна, већ као нормалан закон живота

Схватање смрти

- у ранијим периодима код Јевреја, смрт није тако страшно доживљавала лежи у њиховом схватању човековог живота у заједници. Старим Израиљцима је заједница стајала испред појединца, и најважније је било да она преживи. Утеха појединцу је била да ће његово име наставити да живи у његовом потомству (Пост 25, 6). Човек наставља да живи у својим синовима, тиме у читавом народу за кога важи обећање (Пост 12, 1). Стога је немање потомства за Јевреје била велика несрећа.

Схватање смрти

- Мада схватана као свеопште правило, смрт изазива страх (Сир 40, 2). Нигде у СЗ смрт није била хероизована, нити је старозавјетног човјека остављала равнодушним. Тек за време Макавеја, под јелинским утицајем, понегде се херојској смрти даје предност у односу на „сраман живот“ (1 Мак 9, 10), али то су само ретки изузеци.
- За СЗ је карактеристичније да се на смрт гледало као на коначног непријатеља, и како се све више одмотавало клупко Божијег домостроја, расла је жеља да се превазиђе и побједи тај страшни пустошитељ човјековог бића, четврти јахач апокалипсе.

Схватање смрти

- смрт долази услед тога што Јахве узима дух животни - руах хајјим (Јов 34,14; Пс 104, 29; Проп 12, 7); понекад и дах животни - нишмат хајјим (Јов 34, 14; 1 Цар 17, 17)
- нефеш је носилац живота, и када он није у тјелу, човјек је мртав (1 Цар 17, 21-22).
- Одвајање духа, даха или нефеш-а од тјела изазива смрт; али ни један од ова три термина не значи душа као самобитни принцип, који може неvezано за тјело да постоји. Они су схватани као носиоци живота или животни принципи у човјеку који су потпуно зависни од Бога. Добијање духа значи почетак живота (Пост 2,7; Пс 104, 30; Јез 37, 8-10), као што његово губљење значи смрт

Схватање загробног живота у Египту

- Захваљујући сувој клими, у Египту се сачувало много гробова из периода староегипатске културе. На основу њих може се стећи увид у вјеровање Египћана о човјековој судбини после смрти. Фреске очуване у тим гробовима приказују људе, које често прате сопствене сјенке, односно њихови двојници, познати под именом Ка. Ка није душа нити ја (его), него животна енергија, и њено одвајање од тела значи смрт, потребно му је тело као седиште. Уколике се уништи тело, Ка постаје зли демон. Због тога су Египћани мумифицирали своје мртве.

Схватање загробног живота у Египту

- „Египатска књига мртвих“
- Живот послје смрти не разликује се много од овоземаљског живота: за старог Египћанина је овај живот на земљи био добар, и он од богова ништа друго није захтевао, него да такав живот настави послје тјелесне смрти.
- Човјеково морално понашање није се одражавало на живот послје смрти. (има сликовитог суда пред Озирисом, али то је више нека врста подробног испита на којем је најважније да умрли да тачне одговоре о правилном понашању)

Схватање загробног живота у Египту

- Такве идеје су биле стране Израиљцима, и њиховом схватању односа између Јахвеа и човека.
- Египатски живот после смрти није свијет којим доминира божанство својом личном присутношћу и вољом, него је то пресликани овоземаљски свет
- Из таквих и сличних разлога, египатско вјеровање у загоробни живот није имало за Јевреје готово никакву привлачну моћ и тако радикално позитивно схватање материјалног свијета било је Израиљцима тешко прихватљиво.

Схватање загробног живота у Месопотамији

- Месопотамија - песимистичне представе о загробној судбини човјека.
- Песимистичне представе укотвљене у месопотамској антропологији – човек је створен да одмени ниже богове у тескобном раду „копања канала“
- богови нису много марили за људе, за себе су задржали бесмртност, а људи су морали да умиру.
- разговор између Гилгамеша и богиње Сидури: „Посвуда тражих живот, али га не могах наћи, на шта му богиња, чуварка Божијег врта, одговара: Гилгамешу, намјера куда те води? Живот што тражиш ти наћи нећеш, Кад богови створише људе, Смрт им у дио дадоше, Живот они за себе задржаше.“

Схватање загробног живота у Месопотамији

- После смрти сјенка човјечија силази у доњи свијет, звани Arallu (сумерски Кур). Он се налазио у утроби земље, испод Апсуа, слатких подземних вода. Arallu је замишљен као велика гробница у којој непомично леже тјела мртвих, и налазе се у некој врсти полусвијести (ANET 87, 107). Опис загробног живота испуњен је ништавилем и ужасом
- Силазак богиње Иштар у доњи свијет: “Мрачном боравишту, Ираклеом сјелу, Кући из које нико не излази ко у њу уђе, Путу са којег нема повратка, Боравишту на чијем улазу не сија свијетло, Гдје је прах јело, а земља храна, Гдје се без свијетла у тами сједи, Гдје живе налик на птице имајући крила, И на вратима и катанцу прашина лежи“

Схватање загробног живота у Месопотамији

- Разговор Гилгамеша и Енкидуа: „Они се савјетовати, бесједити стану: Реци ми, о друже мој, реци ми друже мој, Закон ми земље коју ти спозна реци! Ја рећи мом другу нећу, ја рећи мом другу нећу, Ако би закон земље коју упознах рекао, Онда би сјео и плакао ти, - Хоћу да сједим и плачем Друже мој, тјело моје које дотицаше ти, веселећи срце своје као старо платно, црви га једу Тјело моје што га дотицаше ти, веселећи срце своје Црви га једу, прашине пуно.“

Схватање загробног живота у Месопотамији и Стари Завет

- Месопотамљани, за разлику од Египћана, гледају смрт као завршетак живота - Све вриједности су на земљи, а испод ње остаје само мука.
- Без обзира какав живот водио, човјека на крају чека Arallu, и то је судбина која се не може избјећи.
- Иако становници древне Месопотамије нису оптимистички гледали на овоземаљски живот, ипак је он био много прихватљивији него језиви Arallu. Због тога богиња Сидури препоручује Гилгамешу да ужива у благодатима које му се нуде на земљи
- СЗ не изражава често песимизам обзиром на смрт какав се опажа у месопотамској књижевности, осим у одломцима као што су они из Јова, затим Језекијина пјесма (Ис 38), и неколико псалама (30; 88).

Шеол

- Према старозаветном схватању шеол је свет у којем обитавају мртви
- Шеол се налази дубоко у земљи (Јов 10,21-22, Пс 88,6), испод праокеана (Јов 26, 5; 38,16). Тамо је мрак видјело (Јов 10, 22), у њему влада царство таме (Јов 17, 13; Пс 88, 6) и тишине (Пс 115, 17). Човјек у њега силази послје смрти, шеол се понекад назива јама или бездан, и има врата и катанац (Пост 37, 35; 44, 29-31; Бр 16, 31-33; Понз 32, 22; Ис 5,14; 14, 9; 38, 10; Јез 31,15; Ам 9, 2; Пс 9.14; 16,10; 30, 4; 107,10-16; Пр 1,12; Јов 10, 21; 16, 22; Проп 9, 5, 10).
- У њему умрли воде живот сјенки, односно егзистирају попут сјенки; тамо се не говори, него шапуће и мумла (Ис 8, 19; 29, 4) Сви они који су у шеолу искључени су из заједнице са Богом (Ис 38,18; Пс 88, 6.11-13); нити се доље слави име Господње (Пс 6, 6; 30, 9; 118, 17).

Шеол

- У шеолу су сви једнаки: „Онђе безбожници престају досађивати, и онђе почивају изнемогли. И сужњи се одмарају и не чују гласа настојникова. Мали и велики онђе је, и роб слободан од свог господара“ (Јов 3,17-19). И највећи силници на земљи у њему немају снаге и постају једнаки с осталима (Ис 14, 10)
- Међутим, иако је шеол нешто што је најудаљније од Јахвеа, он ипак има моћ и над њим (Понз 3, 39; 1 Сам 2, 6; Јов 26, 6; Пс 30, 3; 49,16; 86,13; Ам 9, 2).
- Јахве је апсолутни господар неба и земље: „отворен је шеол пред њим“ (Јов 26, 6).

Шеол

- Прелазак у шеол не значи потпуно нестајање, враћање у ништа, али још мање има нечег сличног с животом: умрли постоје, попут недефинисаних сјенки, негдје далеко од свијета, али они не живе
- Живот (хајјим) и постојање (егзистирање) у Старом завјету су потпуно опречни појмови, гола егзистененција не значи ништа; она је као смрт.
- Мртви су далеко од Јахвеа, мада нису од његових очију сакривени (Пс 139,7; Ам 9,2), али тамо се Господ не може славити јер тамо нема живота. Ако нема живота, не постоји контакт с живим Богом
- дубока оречност између живота и смрти не састоји у питању теоријског постојања, него у односу (комуникацији) Бога и човјека: живот у Старом завјету значи: имати однос, прије свега однос са Богом, а смрт значи немање односа

Борба против култа мртвих

- Некромантика - сматрало се да мртви посједују одређену моћ и знање, те су могли да помогну. У Библији су најјасније приказани ти обичаји у Сауловом обраћању ендорској врачари (1 Сам 26,7-20).
- Пророци и свештеници су се свом ревношћу борили против таквих култова, који су с култом Јахвеизма били у потпуној супротности и подривали срж библијске ортодоксије.
- У борби се ишло тако далеко да су чак забрањивани неки обичаји које су практиковали ожалошћени послије смрти ближњих рођака или укућана (Лев 19, 28; 21, 5; Понз 14,1). Резултат свега овог била је потпуна демитологизација и десакрализација смрти.

Идеје о превазилажењу смрти

- Псалми: жеља за савладавањем и ослобађањем од смрти нарочито је изражена у псалмима, али избављење од конкретне смртне опасности и продужавање овоземаљског живота
- временом се кроз Стари завјет почињу јављати идеје о побједи над смрти: извор наде у превазилажење смртности био је и остао Јахве.

Идеје о превазилажењу смрти

- Псалми где се избављање од смрти схвата изван граничног хоризонта земаљског живота: само нада у Јахвеа, који једини може да побједи смрт.
- Пс 73 у доброј мери сумња у овоземаљски живот и његове благодати, јер су коначни и нада се усмерава ка Богу, ка оностраном животу, односно животу у Богу.
- Приљепљивање уз Јахвеа значи спасавање од смрти, у овом случају од вјечни смрти.
- Да се живот у Богу или боље, при Богу схватао као превазилажење смрти свједочи Енохово (Пост 5, 24) и Илијино (2 Цар 2, 11) узношење на небо.

Идеје о превазилажењу смрти

- Јасно је да се овдје не ради о једном развијеном и прецизнијем схватању есхатологије, али се вео страшне Божије тајне почео полагано откривати.
- Пс 30 и 88 - нада у избављење из смртног окриља.
- Пс 16 најочигледнији пример: „јер нећеш оставити душу моју у шеолу, нити ћеш дати да светац твој види трулост“ (Пс 16,10).
- постављање разлике између праведника и грјешника: њихова коначна судбина мора да буде различита. Праведник ће бити избављен из смрти и остаће у односу са Богом.

Идеје о превазилажењу смрти – васкрсење тела

- Како Стари завјет није познавао неки дио човјековог бића или начело у људској природи које би могло да надживи тјелесну смрт, наметало се питање: на који ће се начин превазићи смртност?
- Једино могуће рјешење је било васкрсење тјела, али не као ново враћање у земаљску егзистенцију, него као један сасвим есхатолошки живот у новом свијету.
- Јов 19: „Али знам да је жив мој искупитељ, и на пошљедак да ће стати над прахом. И ако се ова кожа моја и рашчини, опет ћу у тијелу свом видјети Бога. Ја исти видјећу га, и очи моје гледаће га, а не друге. А бубрега мојих нестаје у мени.“
- Јелисеј и мртвац у гробу – 1Цар

Језекиљ 37, 1-10 – пророштво о васкрсењу мртвих

- „Спусти се на мене рука Господња, изведе ме у духу Господњем и постави ме усред долине која је била пуна костију. Проведе ме покрај њих унаоколо и, гле, било их је веома много и, гле, биле су веома суве. Он ми рече: „Сине човечји, могу ли да оживе кости ове?” Ја одговорих: „Господе Господе, ти знаш!” Тада ми рече: „Пророкуј овим костима и кажи им: ‘Суве кости, чујте реч Господњу! Овако говори Господ Господ овим костима: Ево, удахнућу у вас дух свој и ви ћете оживети! Провући ћу вам жиле, обложићу вас месом и обавићу вас кожом. Удахнућу вам дух, ви ћете оживети, и схватићете да сам ја – Господ!’ Тада почех пророковати онако како ми је заповеђено. И док сам пророковао, настадоше шум и помицање и, гле, кости се почеше примицати, кост уз кост. Ја погледах и, гле, по њима израстоше жиле и месо, и кожа се навуче. Међутим, дух не беше у њима. Тада ми рече: „Пророкуј духу, пророкуј, сине човечји, и реци духу: Овако говори Господ Господ: ‘Од четири ветра дођи, душе, дуну у ове покојнике да оживе!’” Ја почех да проповедам онако како ми је заповеђено. Дух уђе у њих, оживеше и стадоше на ноге. Беше то војска врло, врло велика.

Језекиљ 37, 1-10 – пророштво о васкрсењу мртвих

- Историјски контекст Језекиљевог пророштва – обнова Израиља
- дубљи смисао Јез 37 - гледан из новозаветне перспективе: потпуно нејасно зашто је пророк узео управо такво поређење, које врло сликовито асоцира на учење о васкрсењу тјела.

Књига пророка Исаије – Евед Јахве

- пророштво о Емануилу (7,14)
- васкрсење: „Оживјеће мртви твоји, и моје ће мртво тјело устати. Пробудите се и пјевајте који станујете у праху; јер је твоја роса роса на трави, и земља ће избацити мртве“ (26,19)
- пророштво о слози Јахвеовом – Евед Јахве побједити смрт (53, 12).
- Пошто он ношеи гријехе многих (53, 4-5.12) и страда за друге (53, 5), оправдаће многе (53, 11), својом смрћу побједиће смртност, те ће и многе ишчупати из смртног загрљаја.
- оваплоћењем, смрћу и васкрсењем Сина Божијег ово место је добило своју пророчку тежину. Оно је нарочито важно стога што се спасење почиње да веже за одређену личност, и код старог Израиља разбуктава вјеру у Месију, Спаситеља.

Књига пророка Данила

- веровање у васкрсење тела искристалисало се у другом вјеку пре Христа
- Јасно сведочанство о васкрсењу мртвих у Дан 12,1: „И много оних који спавају у праху земаљском пробудиће се, једни на живот вјечни а други на срамоту и прекор вјечни“.
- Књига је написана око 165. год. прије Христа, и у њој се недвосмислено показује вјеровање у васкрсење и награду и казну после смрти.
- То је први пут изричито речено у Библији, што на први мах звучи помало невјероватно.
- Повезаност васкрсења са судом о награди и казни

Старозаветно учење о васкрсењу мртвих

- није узето из неке друге религије, нити је вјештачки накалемљено на Библију, него је плод и доследна последица старозавјетног откривења.
- **Учење о васкрсењу тјела је потпуно библијско, јер оно извире из библијског поимања Бога и човјека.**
- Бог је живот и извор живота, а човек може бити жив само ако је у телу – учење о васкрсењу мртвих је дубоко утемељено у старозавјетном Откривењу
- Лични однос између Бога и човјека, који је основ Израилеве вјере, био би смрћу за навјек прекинут, што је потпуно неприхватљиво с аспекта старозавјетне теологије.

Старозаветно учење о васкрсењу мртвих

- „Јер, гле, ја ћу створити ново небо и нову земљу и што је прије било неће се помињати нити ће на ум долазити. Него се радујте и веселите до вијека ради онога што ћу ја створити; јер, гле, ја ћу створити Јерусалим да буде весеље и народ његов да буде радост.“